

ლალი გულედანი

ქართველ ებრაელთა მიერ დანახული ქუთაისი¹

მოგეხსენებათ, ებრაელები საქართველოში უძველესი დროიდან ცხოვრობენ. საისტორიო ტრადიციის მიხედვით, საქართველოს ძველ დედაქალაქში, მცხეთაში, ებრაელები პირველად ძვ.წ. VIII საუკუნის დასასრულს მოვიდნენ, თუმცა უფრო მოგვიანებით, სხვადასხვა ნაკადით შემოსული თუ შიდა მიგრაციით გადაადგილებული ებრაელობა საქართველოს ყველა კუთხეს მოეფინა. დასავლეთ საქართველოში მათი სულიერი და კულტურული ცენტრი გახლდათ ქუთაისი.

ქუთაისი და მისი მიდამოები ადამიანთა საზოგადოების უძველეს საცხოვრისს წარმოადგენდა, თუმცა აია-კოლხეთის დედაქალაქად იგი [კვტაიისი, კოტაისი, კუტაია, კვტაბა] პირველად ელინისტური ხანის ბერძნულ თხზულებებში იხსენიება. არგონავტიკაში ქუთაისი წარმოდგენილია კოლხეთის ძლიერი სამეფოს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს (და ზოგჯერ სატახტო) ქალაქად [16. 168] და ზოგიერთი მკვლევრის მოსაზრებით იგი, როგორც ქალაქი, ძვ.წ. VI საუკუნიდან უნდა არსებობდეს [20. 37]. ანტიკურ სამყაროსთან კოლხეთის სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობის განსაკუთრებული აყვავება ელინისტურ ეპოქაში შეინიშნება და აღინიშნება მანამდე არნახული აღმავლობით. არქეოლოგიური აღმოჩენები მოწმობენ ქუთაისის მონაწილეობას კოლხეთის ელინისტურ სამყაროსთან საქონელგაც-

¹ სტატია მომზადებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის სამეცნიერო პროექტის ფარგლებში (გრანტის ნომერი: FR-21 19474 „ებრაელთა თვალთ დანახული საქართველო: „ისრაელში გამოცემული ქართული ბეჭდური პროდუქციის არქივაცია და ლიტერატურულ-ენობრივი ანალიზი“).

ვლის პროცესში... ელინისტურ ხანაში ქუთაისის მიმართულე-ბით გზას იკვლევს სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის დიდი სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრების იმპორტი...[12. 4; 8-9]. ცნობილია, რომ მოგვიანებით, VIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში, აფხაზთა მთავარმა ლეონ II დასავლეთ საქართველო გააერთიანა ერთ სამეფოდ და სამეფო ტახტი ანაკოფიიდან ქუთაისში გადაიტანა [19. 251]. 978 წელს ბაგრატ III-მ საქართველოს სამეფოს დედაქალაქად ქუთაისი აღიარა. სწორედ X-XI საუკუნის მიჯნაზე აიგო ბაგრატის ტაძარი, რომელიც ხუროთმოძღვრების უმნიშვნელოვანეს ძეგლად ითვლება [23]. ქუთაისის ისტორიაში გამორჩეულია დავით აღმაშენებლის ხანა. მისი მოღვაწეობის პერიოდში დაარსდა გელათის სამონასტრო კომპლექსი, რომელიც აღმოსავლური ქრისტიანული სამყაროს უდიდეს კულტურულ ცენტრად იქცა [19. 329-331]. მიუხედავად იმისა, რომ დავით მეფემ პირველობა ქალაქ თბილისს მიანიჭა და ქუთაისი აღარ იყო საქართველოს დედაქალაქი, იგი საუკუნეების მანძილზე მეორე სატახტო ქალაქად ითვლებოდა და ხშირად, ძნელბედობის უამს, ქართველ მეფეთა თავშესაფარს წარმოადგენდა. შემდგომ პერიოდში საქართველოში მძიმე პოლიტიკური ვითარების, გაუთავებელი შიდა თუ გარეშე მტრების შემოსევების გამო, ქუთაისის განვითარებისა და ქალაქად ჩამოყალიბების პროცესი შენედა. მხოლოდ მე-17 საუკუნის მეორე ნახევრიდან გახდა სტაბილური სამეფო ცხოვრება და პარალელურად გამოცოცხლდა ეკონომიკური, სავაჭრო-სახელოსნო ურთიერთობებიც.

იმერეთის სამეფოს გაუქმებისა და მისი რუსეთთან შეერთების შემდეგ ქუთაისი ახლადშექმნილი იმერეთის ოლქის სამხედრო-ადმინისტრაციულ ცენტრს წარმოადგენდა, შემდგომ კი დასავლეთ საქართველოს ცენტრი გახდა [21. 44-50; 58].

კვლევის მიმდინარეობისას ბუნებრივად იბადება კითხვა: რა წვლილი შეიტანა საქართველოს ებრაელობამ ქუთაისის განვითარების ზემოაღწერილ ისტორიულ პროცესში?

ნათელია, რომ სტრატეგიულმა მდებარეობამ და, შესაბამისად, სავაჭრო პროცესებში აქტიურმა ჩართულობამ ხელი შეუწყო და დააჩქარა ქუთაისის ურბანიზაციის პროცესი და საბოლოოდ ჩამოაყალიბა აქ ქართული ებრაული თემი. ურბანიზაციის პროცესისთვის ხელისშემწყობი პირობების გათვალისწინებით (ეკონომიკური, პოლიტიკური და დემოგრაფიული ფაქტორები), ქუთაისის ებრაელობა ქალაქის განვითარებაში აქტიურად იყო ჩართული, თუმცა ისტორიულ წყაროებში ადრეულ პერიოდში მათ შესახებ ინფორმაცია ფაქტობრივად არ არის შემორჩენილი და ამიტომ ებრაელობის ჩართულობა წინა პერიოდის სავაჭრო-ეკონომიკურ პროცესებში უცნობია. უნდა აღინიშნოს, რომ არა მხოლოდ ებრაელების, არამედ, ზოგადად, განსაკუთრებით კი საქართველოს დასავლეთის ქალაქების შესახებ ძალიან მწირი ცნობებია შემორჩენილი. ივ. ჯავახიშვილი გვამცნობს: „იმერეთის სამეფოც ამ მხრივ მეტად დაქვეითებული ყოფილა, იმერეთის თვით სატახტო ქალაქი ქუთაისიც კი იმოდენად პატარა იყო, რომ ჟან შარდენის სიტყვით იქ მხოლოდ 200 კომლი მცხოვრები ითვლებოდა. ისე, რომ დიდსა და მჭიდროდ დასახლებულს სოფელს უფრო მიაგავდა, ვიდრე დედაქალაქსა და სავაჭრო ცენტრს“ [29. 35]. ფრანგი კომერსანტი ჟან შარდენი ქუთაისში იმყოფებოდა 1672-73 წლებში [15. 46].

პირველ ცნობებს ქუთაისელი ებრაელების შესახებ გვანვდის მე-17 საუკუნის ისტორიული წყაროები. კერძოდ, ქუთაისის მოსახლეობაში ებრაელებზე პირველად მიუთითებს ვახუშტი ბაგრატიონი: „...არიან მოსახლენი ვაჭარნი სომეხნი და ურიანი და ვაჭრობენ“ [6. 756].

ასევე, მე-17 საუკუნის 40-იანი წლების გელათელი მიტროპოლიტი ზაქარია ქვარიანი შეწირულობის წიგნში ჩამოთვლის მწვანე ყვავილას ტერიტორიაზე მის მიერ დასაქმებულ პირებს და მათ შორის მოიხსენიებს ვინმე ურია დანიელა ფიჩხაძის კომლს. 1650 წელს შედგენილ საკათალიკოზო გლეხების სიაშიც ვხვდებით ვინმე მოძღვარსა ურიასა[28. 166]. 1776 წლის სიგელით ირკვევა, რომ, გელათის ეკონომიკური გაძლიერების მიზნით, ხდებოდა ხოლმე ებრაელთა ოჯახების ყმებად შეწირვა ან მიყიდვა მონასტრისთვის, რათა ებრაელებს სავაჭროდ მეტი ასპარეზი ჰქონოდათ. 1782 წელს დედოფალი გულქანი შეწირულობის წიგნში მოიხსენიებს ურია კაკიას და მიუთითებს ქირაზე, რომელიც მისთვის უნდა გადაეხადათ. თითოეული ყმა ებრაელ პატრონს უხდიდა 8 მანეთს. 1787 წელს გელათის საეკლესიო მიწებზე დაუსახლებიათ ონელი იოსებაშვილების რამდენიმე ოჯახი. 1796 წელს კი იმერეთის დედოფალი მარიამი ქუთაისში აბრუნებს და ეკლესიას სწირავს ქალაქიდან გაქცეულ მარდახა ბინიაშვილის ოჯახს. 1802 წელს გელათის მიტროპოლიტი ექვთიმე სამოსახლოს უფართოებს საეკლესიო ებრაელ ყმებს. 1803 წელს იმერეთის დედოფალი მარიამი მონამეთას ეკლესიას სწირავს შამოელაშვილებს. ამ პერიოდისთვის მას 33 კომლი ებრაელი ყმა ჰყოლია. გოგნის უდაბნოს მონასტერს 1809 წელს ქუთაისში ვაჭარ ებრაელთა 2 კომლი ჰყოლია და ა.შ. [27. 22-23]. დროთა განმავლობაში თანდათან მომრავლდა ებრაელების შესახებ ამ ტიპის დოკუმენტები.

წყაროებიდან გამომდინარე, როგორც ჩანს, ქუთაისში ამ პერიოდისთვის ებრაელები ჯერ კიდევ არ იყვნენ მრავალრიცხოვნად წარმოდგენილნი, მაგრამ მათი რაოდენობა თანდათანობით მატულობდა სხვა რეგიონებიდან გადმოსული ებრაელებით. XVIII საუკუნიდან უკვე მრავლად ჩამოსახლებულან ახალციხელი, ონელი, ლაილაშელი, ქართლელი და სხვა კუთხის ებრაელები.

მე-17 საუკუნიდან ებრაელების ქუთაისში დასახლების შე-
სახებ მოსაზრებას განამტკიცებს შვეიცარიელი მოგზაურისა
და მეცნიერ მარი-ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერეს ინფორმა-
ცია, რომელმაც 1831-34 წლებში იმოგზაურა კავკასიაში. იგი
წერს: „ებრაელები ას წელზე მეტია, რაც მოვიდნენ ქუთაისში.
ისინი აფხაზეთიდან მოიყვანეს მეფეებმა, რომლებიც მათ
მფარველობდნენ. ქუთაისის ეკლესიამ დაუთმო მათ მინის
ფართობი გუბერნიის მმართველის სახლის მახლობლად და
ყოველწლიურად ეკზარხოსს იჯარას უხდიან. აქვთ ღარიბი სი-
ნაგოგა, სადაც მხოლოდ სკამებია ტრიბუნის ირგვლივ. შიგნით
სიბნელეა, შელესილი არ არის... ქუთაისის ბაზრის დიდი ნაწი-
ლი ებრაელებს უჭირავთ, რომლებიც მხოლოდ თავიანთი გა-
რეგნობით არიან ებრაელები. ატარებენ ქართულ ან სომხურ
კოსტიუმს, ახურავთ შავი კრაველის სპარსული ქუდი; მხო-
ლოდ გრძელ წვერს იზრდიან და საფეთქლის ორივე მხარეზე
გრძელი კულული აქვთ. ისინი მეტწილად ვაჭრობენ ძველმანე-
ბით, ცვლიან მათ სოფლის მეურნეობის პროდუქტებზე“. ამ
ამონარიდის მიხედვით, ებრაელები ქუთაისში მე-17 საუკუნის
შემდეგ დასახლდნენ, თუმცა სტატიის ავტორი ანიკოლეიშვი-
ლი იქვე კომენტარს ურთავს ამ ციტატას და აღნიშნავს, რომ
დიუბუა დე მონპერე ცდება. ებრაელები იმერეთსა და ქუთაის-
ში გაცილებით ადრე, საქართველოში მათი ჩამოსახლებიდან
მაღევე დამკვიდრდნენ, თუმცა ამ დასკვნისთვის იგი მხოლოდ
და მხოლოდ სხვა მოგზაურთა მოსაზრებებს ეყრდნობა, რაც
მიგვაჩნია, რომ არ არის მაინცდამაინც საარწმუნო მტკიცებუ-
ლება [13. 187].

წინამდებარე სტატიაში შეძლებისდაგვარად წარმოდგენი-
ლია ყველა იმ მოგზაურის მოსაზრება, რომელიც რაიმე თვალ-
საზრისით მოიხსენიებს ქუთაისის ებრაელობას:

საფრანგეთის მეფის კონსული თბილისში ჟაკ ფრანსუა
გამბა ქუთაისში იმყოფებოდა 1822 წელს. იგი ქუთაისს მიიჩ-

წევს ამიერკავკასიის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან ქალაქად და ამბობს, რომ რამდენიმე წელიწადში ამ ქალაქში, რომელსაც ევროპასა და აზიას შორის საქონლის ტრანზიტისათვის ესოდენ კარგი მდებარეობა აქვს, მოსახლეობა ორჯერ მეტად გაიზრდება და ცხოვრების პირობებიც სათანადოდ გაუმჯობესდება...თუმცა მოსახლეობა ჯერ კიდევ ცოტაა – დასძენს იგი. დაახლოებით რვაასი ებრაელი აქაური მოსახლეობის თითქმის ნახევარს შეადგენს. ისინი განკერძოებულ უბანში ცხოვრობენ...ებრაელები ძირითადად სოფლის მეურნეობის პროდუქტებით ვაჭრობენ [18. 133-134].

შვეიცარიელი ფრანგი, გეოლოგი, ნატურალისტი და არქეოლოგი ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერე, კავკასიაში მე-19 საუკუნის 30-იან წლებში მოგზაურობის შემდეგ წერს „...ქუთაისის მოსახლეობა აღემატება 2000 კაცს, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ სამხედრო ნაწილებს. მოსახლეობა ჭრელია: არიან ქართველები, სომხები, ებრაელები, რუსები, აგრეთვე – რამდენიმე თურქი და ბერძენი“ [2. 384-432]. იგი ჩამოთვლის ამ ხალხის სხვადასხვაგვარ საქმიანობას, თუმცა ებრაელები კონკრეტულად რითი იყვნენ დაკავებულნი, არ არის აღწერილი.

ცნობილმა გერმანელმა მწერალმა და მეცნიერმა ფრიდრიხ ბოდენშტედტმა რამდენიმე წელი დაჰყო აღმოსავლეთში. დაწერა წიგნი საქართველოზე, სადაც შემდეგ ინფორმაციას გვანვდის: „ქუთაისი, რიონის ორსავე მხარეს გაშლილი ქალაქია, ჩინებული ჰავით, კარგი წყლითა და მოხდენილი მდებარეობით გამოირჩევა. მოსახლეობა უგარნიზონოდ ორ-სამ ათას კაცს არ აღემატება. უმრავლესობა – იმერლები, სომხები, ებრაელები და რუსებია. ქალაქის მთავარი საქმიანობა ვაჭრობაა...“ [1. 157-161].

მე-19 საუკუნის 50-იან წლებში ქუთაისის ვიცეგუბერნატორი პეტრე ედმუნდის ძე გნილოსაროვი ქუთაისის საკმაოდ დეტალური აღწერისა და დახასიათების შემდეგ ჩამოთვლის ამ ქალაქის მოსახლეობას (სულ 3500-მდე მცხოვრები) სარწმუნო-

ნოების მიხედვით და მიუთითებს ებრაელების რაოდენობას – 1103 სული და აღნიშნავს, რომ მათ ქალაქის ყველაზე განსაკუთრებული და ლამაზი მონაკვეთი ეკავათ, მაგრამ ცხოვრობდნენ ბინძურად [30.333]. იგი ქუთაისს სავაჭრო ქალაქად მიიჩნევს, თუმცა კონკრეტულად არ აღნიშნავს რითი იყვნენ ებრაელები ჩართული ქუთაისში გაჩაღებულ აღებ-მიცემობის საქმიანობაში. მხოლოდ ერთგან მიუთითებს იმაზე, რომ ებრაელები ვაჭრობდნენ აბრეშუმით და დიდი რაოდენობით აბრეშუმს ყიდულობდნენ სოფლებში, განსაკუთრებით კი სოფელ ხონში. ასევე, ებრაელებს ახსენებს 1842 წლის წყალდიდობის კონტექსტში და აღნიშნავს: „წყალმა, რომლის დონემ, როგორც ამბობენ, 17 ფუნტით მოიმატა, დაფარა ებრაელთა უბანი...“ [24. 247-252].

1890 წელს კავკასიაში იმყოფებოდა იტალიელ მეცნიერთა ექსპედიცია, რომლის ერთ-ერთი წევრი, ბოტანიკოსი ემილ ლევიე აღნიშნავს, რომ ამ დროისთვის ქუთაისში მცხოვრებთა რიცხვი 13-14-ათასია [4. 14-16]. იმავე პერიოდის ინგლისელი მთარგმნელის, მარჯორი უორდროპის ჩანაწერებში კი ვკითხულობთ: „ამბობენ, რომ ქალაქი ადრე 100 000 მცხოვრებს ითვლიდა, ახლა კი 20 000 ძლივს არის“ [5. 41-44].

საქართველოს ძველი ქალაქების შესახებ ერთ-ერთ გამოცემაში ვკითხულობთ: „ქუთაისი დიდი არ იყო, მისი მცხოვრებთა რიცხვი 1869-იან წლებშიც კი 6000 არ აღემატებოდა...“ [17. 51].

„რიონის მარცხენა ნაპირის გასწვრივ გაშლილი ახალი ქუთაისი „ვაჭართა ქალაქი“ იყო. მოსახლეობის ძირითად ნაწილს აქ ქართველი კათოლიკენი, სომხები და ებრაელები შეადგენდნენ, რომელთა კარ-მიდამო ძირითადად იმ უბნებს მოიცავდა, დღემდე რომ შემოინახა ქალაქმა... ქართველ და სომეხ დიდვაჭრებს უცხოური – ევროპული, ოსმალური, სპარსული, ინდური, ავღანური და რუსული საქონელი ჩამოჰქონდათ. ებრაელები ძირითადად წვრილმანებით ვაჭრობდნენ და კიბულას

ცივ წყალს დაატარებდნენ თულუხჩებით გასაყიდად“. როგორც პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე ნიკო ნიკოლაძე აღნიშნავს: „მათგან [მოსახლეობისგან] არავის, სამღვდელთაგანის გარდა, ქართულის მეტი სხვა ენა აღარ სცოდნია. ყველას ჩვენებური ტანისამოსი ეცვა, კაცსაც და ქალსაც. ებრაელს კიდევ გაარჩევდა ადამიანი იმერლისაგან, მოუპარსავ წვერითა და კავებით, სხვებს კი ადგილობრივ ხალხისგან გარჩევა აღარ ჰქონდათ“ [17. 56].

უნდა აღინიშნოს, რომ ჩამოთვლილი მოგზაურები და მკვლევრები ძირითადად მე-19 საუკუნის ქუთაისში მიმდინარე მოვლენებს აღწერენ. ზოგიერთი მათგანი ქუთაისის ბუნებით არის მოხიბლული, ზოგი უბრალოდ მიუთითებს, რომ აქ იმერლები, სომხები და ებრაელები ცხოვრობენ და მოსახლეობის რაოდენობაზე ამახვილებს ყურადღებას, თუმცა მათ მიერ მოსახლეობის აღმნიშვნელი ციფრები ერთმანეთისგან განსხვავებულია. მართალია, ყველა ისინი ერთხმად აღიარებენ, რომ მოსახლეობა ძირითადად ვაჭრობით არის დაკავებული და რომ ქუთაისი „ვაჭრობის ქალაქია“, მაგრამ ებრაელების საქმიანობის მიმართ რაიმე კონკრეტულ მონაცემებს ადგილი არ აქვს, მხოლოდ ერთგან არის გაკვრით აღნიშნული, რომ ისინი ძირითადად წვრილმანებით ვაჭრობდნენ.

რეალობა კი ასეთია: მე-18 საუკუნის II ნახევარში საქართველოში იკვეთება ფეოდალური ურთიერთობის რღვევის ნიშნები, ყალიბდება ფულად-სასაქონლო, საბაზრო კონტაქტები, რაშიც განსაკუთრებული წვლილი შეიტანეს საქართველოში მცხოვრებმა ებრაელებმა, რადგან გვიანფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოში მცხოვრები ებრაელი და სომეხი მოსახლეობა ძირითადად ვაჭრობა-ხელოსნობით იყვნენ დაკავებული...[7. 142]. მოგზაურების აღწერილობებიდანაც იკვეთება, რომ ებრაელები აქტიურად იყვნენ ჩართულები სავაჭრო პროცესებში, რაც იმის დასტურია, რომ ქუთაისსა და მთელ

დასავლეთ საქართველოში ვაჭრობისა და ეკონომიკური კავშირების განვითარებაში ებრაელებს დიდი როლი მიუძღვით. კერძოდ, 1866 წელს საზღვარგარეთ სავაჭროდ წასვლის ნებართვა აუღია საქართველოში მცხოვრებ 62 ებრაელს, 1867 წელს კი – 44-ს. შემორჩენილი დოკუმენტების მიხედვით, ამ სიებში ყველაზე მრავალრიცხოვანი ქუთაისელი ებრაელები ყოფილან. პირველი და მეორე გილდიის ვაჭრებს შორის გამოირჩეოდნენ: იაცობიშვილები, ელიგულაშვილები, ენუქაშვილები, თავდიდიშვილები, ხანანაშვილები, რომელთაც მრავალგზის ჰქონიათ მოვლილი: სტამბოლი, ტრაპიზონი, მოსკოვი, ნიჟნი ნოვგოროდი, ოდესა, ხარკოვი, როსტოვი, ვარშავა და სხვა დიდი ქალაქები. საზღვარგარეთიდან შემოტანილ საქონელს მათგან ნაღდი ანგარიშით ან კრედიტით ყიდულობდნენ ადგილობრივი და საშუალო ვაჭრები. ებრაელებს საექსპორტოდ დასავლეთ საქართველოდან დიდ პარტიობით გაჰქონდათ: დაუმუშავებელი აბრეშუმი, ღორის ჯაგარი, ქალის თმა, ბეწვეული; ყოველწლიურად აგზავნიდნენ დაახლოებით 5-6 ვაგონ კვერცხს (ვაგონში თავსდებოდა 14 400 კვერცხი), 15-20 ვაგონ ბუმბულს, 3-4 ვაგონ ძველ კალოშს, 2-3 ათას ცალამდე ძველ ხალიჩას, დიდი რაოდენობით ხილს და ჩირს.

საქართველოს ებრაელთა ალებ-მიცემობის ისტორიას ეხება მკვლევარი ი.პაპისმედოვი. იგი განსაკუთრებით დეტალურად განიხილავს 1800-1864 წლების სავაჭრო მონაცემებს და სტატიაში წარმოადგენს ასევე ქუთაისის სავაჭრო ურთიერთობებსა და ეკონომიკურ მდგომარეობასაც; ახასიათებს ქუთაისის ბაზარსა და იქ პარასკევობის ბაზრობას. მკვლევარი აღნიშნავს, რომ 1850-იან წლებისათვის ქუთაისში უკვე არსებობდნენ საკმაო კაპიტალის მქონე ებრაელი ვაჭრები, რომელნიც კატეგორიულად იყოფოდა. მისი აზრით, ცოტა მოგვიანებით ამ ქალაქს საქართველოს სავაჭრო ურთიერთობაში წამყვანი როლი და განსაკუთრებული ადგილი ეკავა [14. I- 33-48].

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ქუთაისის ებრაული მოსახლეობა უკვე XX საუკუნის მეორე ნახევარში სოციალურად მკვეთრად დიფერენცირებული იყო, თავად ვაჭრებიც კი. ამ პერიოდში რამდენიმე ებრაელმა ვაჭარმა უდიდესი კაპიტალი დააგროვა და თითქმის მთელი შინაური ვაჭრობა ხელში ჩაიგდო. ამათგან ზოგიერთი დიდ სამრეწველო წამონყებაში და საბანკო საქმეებშიც ჩაება. ზოგი მათგანი ბანკების ხმოსნად ითვლებოდა, ხოლო XX საუკუნის დასაწყისში მსხვილი ბანკების დაარსებაშიც მონაწილეობდა. გამდიდრებული ვაჭრები გამორჩეული საზოგადოებრივი მდგომარეობით სარგებლობდნენ და ფუფუნებაში ცხოვრობდნენ ძვირფასი ავეჯით მონყობილ თეთრი ქვის სახლებში. მათგან განსხვავებით, მძიმე სოციალურ პირობებში თავს ირჩენდნენ მენვრილმანე ებრაელი ვაჭრები და მათი მრავალრიცხოვანი ოჯახის წევრები... [22. 57].

ქუთაისის ვაჭრობის განვითარების საკითხის განხილვისას აუცილებლად უნდა აღინიშნოს შემდეგი: მე-19 საუკუნის ბოლოსა და მე-20 საუკუნის დამდეგს აღებ-მიცემობისა და სავაჭრო ურთიერთობის განვითარების პირობებში მოვაჭრეების ურთიერთობამ ერთ ძალიან საინტერესო და უნიკალურ ლინგვისტურ თავისებურებას ჩაუყარა საფუძველი, რომელიც თავდაპირველად ქუთაისის ებრაელობის მეტყველებაში გვხვდება, ხოლო მალევე მთელი საქართველოს ებრაელთა, მათ შორის სურამის, კულაშის და სხვათა სავაჭრო ურთიერთობაში დამკვიდრდა. იმის გამო, რომ სავაჭრო პროცესი გასაიდუმლოებურ ხასიათს ატარებდა, მათ ერთმანეთს შორის შეიძლება შავეს საიდუმლო საკომუნიკაციო ენა, რომელსაც არგოტული მნიშვნელობა ჰქონდა. ანუ, შეიქმნა ებრაელთა „საიდუმლო-სავაჭრო ენა“, რაც არ იყო გასაგები არაებრაელთათვის. ამ თავისებური, პირობითი ენის დანიშნულებას, უმთავრესად, კლიენტებისაგან ვაჭრობის საიდუმლოს დაცვა წარმოადგენდა. ეს იყო ებრაული სიტყვების ძირებზე ქართული პრეფიქს-სუფიქსების

დართვით მიღებული ლექსიკური ერთეულები. მკვლევარ ილია პაპისიმედოვს მაგალითად მოჰყავს სიტყვა „ვისოხარე“, რაც ქართულად ნიშნავს: „ვივაჭრე“. მკვლევრის თქმით, ის წარმოებული უნდა იყოს ძველი ებრაული სიტყვისაგან „სოხერ“ – ვაჭარი. ამ შემთხვევაში, პაპისიმედოვის აზრით, სიტყვის ძველებრაულ ძირს დაერთვის „ვი“ და „ე“ ქართული აფიქსები. **იგი განიხილავს 107 ასეთ სიტყვას და დართული აქვს მათი ქართული შესატყვისები [14. III- 69].**

საინტერესო ცნობებს ქუთაისელ ებრაელებზე გვანვდის ზ. ჭიჭინაძე, რომელიც შედარებით ვრცლად აღწერს მათ და აღნიშნავს, რომ ქუთაისელი ებრაელების ცხოვრება დიდად არ განსხვავდება სხვა ებრაელების ყოფისგან. მათ ქართველებისგან ბევრი ტანჯვა და დევნა განიცადეს სისხლის ხმარებაზე ცილისწამების გამო, თუმცა გამართლდნენ და წუხს იმის გამო, რომ ისედაც დაჩაგრულ ხალხს ქართველებმა დამატებით არგუნეს უბედურება, თუმცა ისინი საცხოვრებელი პირობებით, „შენობითა და შინაგან მონყობილობით გვარიანათ არიან“. მათი ნაწილი იმერეთის მეფის ყმა იყო, ნაწილი კი ქართველი თავადიშვილებისა. ქალაქ ქუთაისის ებრაელთა სასულიერო პირი, მთავარი რაბინი, მთელი ქუთაისის გუბერნიის მთავარ რაბინად ითვლება. მათ შორის იგი გამოჰყოფს და დადებითად ახასიათებს რაბი არონ რიჟინაშვილს, რომელმაც ებრაელი ბავშვებისთვის ქართულ-ებრაული სახელმძღვანელო შეადგინა და იერუსალიმში გამოსცა 1898 წელს. ზ. ჭიჭინაძე ყურადღებას ებრაელების ქუთაისში დასახლებაზეც ამახვილებს და წერს: „ქუთაისის ებრაელთა თავი მოიკრიბეს მესხეთიდან და ქართლიდან. ეს რომ ასეა, ამტკიცებს ის გარემოებაც, რომ ქუთაისის ებრაელნი, როგორც კაცნი, ისე ქალნი ქართულ ტანსაცმლის ტარებას მისდევდნენ. ქალები იხურავდნენ ლეჩაქს და... კაცები ატარებდნენ ქართულ კაბას, ქოშებს... ქუთაისის ებრაელთა დედა ენა ქართულია, ყოვლის მხრივ ქართვე-

ლობის ნაწილს წარმოადგენენ. ცხოვრება მათი ვაჭრულია, ე.ი. ალღე-მიცემობას მისდევენ, მეურნეობასაც. განათლებულ კაც-თა რიცხვი მათთან ერთობ მცირეა... აქვსთ თორა[იგულისხმება სინაგოგა], კარგი თლილის ქვის, აღშენებული XIX საუკუნის ნახევრამდე. ლოცვა ებრაულს ენაზედ აქვსთ, ქადაგება კი საყოველთაოდ ქართულად. თორასა, ოჯახში და კარში სახმარებელ დედა ენას ქართული შეადგენს..." [26. 64].

ქუთაისის განვითარების ისტორიაში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მე-19 საუკუნე, როცა თურქებისგან უკვე გათავისუფლებული, მაგრამ 1818 წელს იმერეთის სამეფოს გაუქმებითა და სხვა უბედურებებით (შავი ჭირი, მოუსავლიანობა, მოსახლეობის რაოდენობის მკვეთრი შემცირება და ა.შ.) შეჭირვებული ქალაქი გამოცოცხლებას იწყებს, რამაც 30-იანი წლებიდან გეგმაზომიერი ხასიათი მიიღო. ეს 1833 წლის დიბუა დე მონპერესეულ გეგმაშიც ნათლად იკვეთება. დაიწყო რიონის მარცხენა სანაპიროს განაშენიანება და მოსახლეობის ქალაქის ვაკეზე „ჩამოსვლა“. ყალიბდება დღეს ქალაქის ისტორიულ ნაწილად წოდებული ცენტრი, სადაც ერთ-ერთ მნიშვნელოვან უბნად სახელდება ე.წ. „ებრაელთა დასახლება – უბანი მწვანე ყვავილაში, რომელიც მე-19 საუკუნის შუა წლებამდე ქუთაისის გარეუბნად ითვლებოდა [8.148].

ქუთაისის განვითარების ხელშემწყობი ერთ-ერთი პირობაა სამოქალაქო მოსახლეობის ხვედრითი წონის ზრდა, რასაც თავისებურად ებრაელების გამრავლებამაც შეუწყო ხელი, რომლებიც ტრადიციებისა და რელიგიური ვალდებულებების დაცვით არ განსხვავდებიან სხვა რეგიონის ქართველი ებრაელებისგან. ქუთაისში, ისე როგორც სხვა ქალაქებში, ებრაელები ერთად სახლდებოდნენ, რაც უმთავრესად მოიცავდა შაუმიანის, აზერბაიჯანის, რიჟინაშვილის ქუჩებსა და მაიაკოვსკის ქუჩის ნაწილს. ებრაელთა უბნის ერთ-ერთი ძირითადი ქუჩა „ებრაელთა ქუჩა“ იყო. უბანი ერმანეთთან მჭიდროდ იყო და-

კავშირებული, სახლი სახლზე იყო მიდგმული. უბანსა და მის ქუჩებს აღწერს და განსაკუთრებულ სიბინძურეზე და ტალახზე ამახვილებს ყურადღებას ზ. ერისთავი. მას მიაჩნია, რომ ებრაელთა უბანს „უჭირავს უკეთესი ნაწილი ქალაქისა“. იგი ახასიათებს აქ მცხოვრებ ურიებს და მათ შორის გამოარჩევს მსუქან და თეთრწვერა მოხუცებს, რომლებიც თავისი შთამბეჭდავი გარეგნობით პატივისცემას იმსახურებენ. ზ. ერისთავი წერს: „ურიანი არიან კაცნი გულწრფელნი, კეთილის გული-სა, შრომის მოყვარენი, კაცნი მოუდრეკელნი სარწმუნოებაზედ და მტკიცენი თავის დოღმატებზე; მაგრამ იმათში უფრო ეს არის საქები, რომ ერთად იყოფენ ერთმანეთში როგორათაც ბედნიერებას, ეგრეთვე უბედურებას. საკუთარი საქმე კაცებისა არის ვაჭრობა... დედაკაცნი ქსოვენ, ართამენ, ყურს უგდებენ სახლ-კარს და შვილებს...“ [3.115-116]. ებრაელთა კომპაქტური დასახლებით გამორჩეული იყო გელათის ქუჩა (ამჟამად გაპონოვის), რომელიც მწვანე ყვავილასკენ მიემართება. დასახლებები ძირითადად დიდი, მრავალრიცხოვანი ოჯახური ჯგუფებისგან შედგებოდა, რომლებიც სამ-ოთხ თაობას აერთიანებდა. ეს უბანი ქალაქის კოლორიტს წარმოადგენდა ებრაული ეროვნული თავისებურებებით.

XX საუკუნის 70-იან წლებში დაიწყო ებრაელების „აღია“ და ქუთაისიც ნელ-ნელა დაცარიელდა ებრაელებისგან...

ამრიგად, ინფორმაცია ქუთაისელი ებრაელების შესახებ საისტორიო წყაროებში ძუნწად არის წარმოდგენილი, რის გამოც მოგზაურთა აღწერილობები და შენიშვნები მეტად ფასეული ხდება ამ საკითხის გასააზრებლად, თუმცა დამონმებული მასალის მიმოხილვის მიხედვით ინფორმაცია მოგზაურებთანაც მწირია. ასევე, მათთან ერთი და იმავე პერიოდის დემოგრაფიული მონაცემები ზოგჯერ სრულიად განსხვავებულ ციფრებზე მიუთითებს, რაც ნაკლებად სარწმუნოს ხდის ამ წყაროებსაც. ამ ფონზე უდიდეს დატვირთვას იძენს ისრაელში გამო-

ცემული პროდუქცია (სამეცნიერო კვლევები, მხატვრული ნაწარმოებები, პერიოდიკა და სხვა), რაც ზემოთ აღნიშნული სამეცნიერო პროექტის საკვლევ მასალას წარმოადგენს.

ამ თვალსაზრისით ფასდაუდებელია ისტორიკოს დანიელ ხანანაშვილის ღვაწლი, რომელიც ხანგრძლივად და ნაყოფიერად მუშაობდა ებრაელების საქართველოში დასახლების, ცხოვრების, წეს-ჩვეულებებისა და ტრადიციების თემატიკაზე... მეცნიერის ცხოვრების მიზანი იყო მისი საყვარელი ქალაქის – ქუთაისისა და საქართველოს ებრაელობის ისტორიის შესწავლა, საქართველოს ებრაელთა შესახებ არსებული მასალების ანალიტიკური ბიბლიოგრაფიის შექმნა. დანიელ ხანანაშვილი სტუდენტობიდან იწყებს ამ საკითხების კვლევას. მან დიდი შრომის, მონდომების შედეგად შექმნა მასალათა ფასდაუდებელი ფონდი საქართველოს ებრაელთა და ქუთაისის ისტორიის შესახებ. იგი ჭეშმარიტად საქართველოს ებრაელთა მემკვიდრეა. მართალია, ანალიტიკური ბიბლიოთეკის შექმნა მას არ დასცალდა (გარდაიცვალა 2005წ.) [25. 328], მაგრამ დატოვა უნიკალური მასალა წიგნისთვის „ლოცვის კარები – ქუთაისის ებრაელობა“, რომელიც 2009 წელს გამოიცა თელ-ავივში [27].

ამ წიგნში ყველა ის საკითხი, რომელიც უკვე განხილულია წინამდებარე სტატიაში, მაგრამ ბევრ კითხვის ნიშანს განაპირობებს, ძალიან ლოგიკურად და თანმიმდევრულად არის ახსნილი მკვლევრის მიერ. გაცემულია პასუხი კითხვაზე: რატომ არ ჩანდნენ ებრაელები ქუთაისში მე-18 საუკუნემდე? დანიელ ხანანაშვილს მიაჩნია და მიუთითებს სარწმუნო მტკიცებულებებზე, რომ მწვანე ყვავილა XVII საუკუნის 30-იან წლებში ჯერ კიდევ დაუსახლებელი ყოფილა. XVIII საუკუნის 70-იან წლებისთვის მწვანე ყვავილა და ქალაქი ქუთაისი ერთმანეთისგან მკვეთრად გამიჯნული ლოკაციაა. ამ ფაქტის გათვალისწინებით აქ მცხოვრები ებრაელობა ქუთაისს არ მიეწერებოდა და შესაძლებელია ამავე მიზეზით ისინი მოხსენიებულები არ არი-

ან XVII საუკუნის მოგზაურთა აღწერილობებში. იგი არ გამო-
რიცხავს იმასაც, რომ ამ პერიოდში პოლიტიკური არეულობის,
ომიანობის გამო, ებრაელობა გაეცალა საცხოვრებელ ადგილს
და მხოლოდ XVIII საუკუნის 70-იანი წლებიდან დაიწყო დაბრუ-
ნება. განსაკუთრებით მკვეთრად გაიზარდა ქუთაისის მოსახ-
ლეობა XIX საუკუნის 60-იან წლებიდან, რასაც ხელი შეუწყო
1864 წელს საქართველოში ბატონყმობის გაუქმებამ. 1885
წლის ქუთაისის ერთდღიანი აღწერის თანახმად, ქალაქში
23644 მოსახლიდან 2488 ებრაელი იყო. 1897 წელს კი – 3464.
XIX საუკუნის მეორე ნახევარში თანდათან დასახლდა ქუთაი-
სის ის ნაწილი, რომელიც ებრაელთა უბნის სახელით არის
ცნობილი... 1862-1864 წლებში ქუთაისში 1290 (სულ 4624) ებ-
რაელი ცხოვრობდა... მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ქუთა-
ისში საგრძნობლად გაიზარდა მოსახლეობის რიცხვი და, შესა-
ბამისად, ებრაელების რიცხვის ზრდა ისეთი ტემპით მიმდინა-
რეობდა, რომ აუცილებელი გახდა მესამე სალოცავის გახსნა
(1887წ.). იგი „დიდი ლოცვის“ სახელითაა ცნობილი [27.27].

აქვე შევნიშნავ, რომ მოხსენების წინა ნაწილში დამოწმებუ-
ლი სხვადასხვა ავტორის წყაროების უმეტესობა, დემოგრაფიუ-
ლი აღწერის ციფრებისა და სხვა მნიშვნელოვანი საკითხების
დამოწმებისას (როგორიცაა: ქუთაისში ებრაელების დასახლება,
ვაჭრობის თემა, ებრაელობა პოლიტიკაში, ქუთაისის სინაგოგე-
ბი, რელიგია და სხვა მრავალი), პირველწყაროდ სწორედ დანი-
ელ ხახანაშვილის ამ წიგნში მოცემულ ინფორმაციას იყენებს.

დანიელ ხახანაშვილის წიგნი რამდენიმე ნაწილისგან შედ-
გება. ერთ-ერთში იგი ჩამოთვლის ჯამაათის (ანუ ხალხის, საკ-
რებულოს) მსახურ თალმიდ-ხახმებს (ანუ რაბინებს), გვიამ-
ბობს ქუთაისის სინაგოგებზე... უნდა აღინიშნოს, რომ ქუთაი-
სელი ებრაელები ძირითადად გაუნათლებელ თემს წარმოად-
გენდნენ, ბევრმა წერა-კითხვაც კი არ იცოდა, ამიტომ განათ-
ლების საკითხზე პოლემიკა დროთა განმავლობაში სულ უფრო

აქტიურ ფაზაში შედიოდა და თემი ორ ბანაკად გაიყო. პირველნი, რომლებიც თვლიდნენ საერო განათლების აუცილებლობას რელიგიური სკოლის ფარგლებში და მეორენი, რომლებიც კატეგორიულად ეწინააღმდეგებოდნენ ამ ინიციატივას. დაპირისპირება მეორეთა სასარგებლოდ დასრულდა, თუმცა თაობათა ბრძოლა ძველსა და ახალ რაბინებს შორის კარგა ხანს გრძელდებოდა.

ავტორი განიხილავს პოლიტიკურ თემებსაც, მსჯელობს სიონისტური მოძრაობის ქუთაისურ ფგუფზე, რომელსაც დაუპირისპირდა რელიგიურ-ორთოდოქსული მიმდინარეობა და შესაძლოა ასეთი დაპირისპირების გამო, მიუხედავად იმისა, რომ ქუთაისელი სიონისტები საკმაოდ აქტიურობდნენ, მათი გავლენა ქუთაისელ ებრაელებზე სუსტი იყო. სუსტი იყო ასევე ებრაელების მონაწილეობა რევოლუციურ მოძრაობაში. ისინი ცდილობდნენ რაც შეიძლება ნეიტრალური პოზიცია დაეკავებინათ. დანიელ ხანანაშვილი თანმიმდევრულად მიჰყვება ისტორიულ მოვლენებში ქუთაისელი ებრაელობის ჩართულობას. ჯერ აღწერს საქართველოს დამოუკიდებლობის პერიოდში მათ ყოფას, საუბრობს ებრაელ მხედართა კავშირის შექმნაზე (1917წ.), გაზეთ „ხმა ებრაელისას“ გამოცემაზე (1918წ.), შემდეგ კი მოგვითხრობს გასაბჭოების შედეგებზე, როცა თავდაპირველად ებრაელები იეშივისა და ებრაული სკოლების დახურვით და სხვა რეპრესიებით მძიმე ვითარებაში აღმოჩნდნენ, თუმცა დროთა განმავლობაში ვითარება დროებით გაუმჯობესდა და ებრაელთა ეკონომიკურმა და კულტურულმა დონემ იმატა, გამოიკვეთა მათი სწრაფვა განათლებისკენ. მე-19 საუკუნის 40-60-იან წლებში კი კვლავ აღინიშნება ებრაელთა ეროვნული თვითშეგნების ამალლების წინააღმდეგ გამოსვლები, რომელიც განსაკუთრებით რელიგიისა და კულტურის მსახურთა საზიანოდ იყო მიმართული. ავტორი განსაკუთრებულ სიამაყეს გამოხატავს 70-იანი წლების ებრაელთა ეროვნული გა-

მოღვიძების შესახებ თბრობისას, როცა 1871 წლის მარტში 18 ებრაულმა ოჯახმა, რომელთა შორის 13 ქუთაისელი ოჯახი იყო, ხელისუფლებას მოსთხოვა ნებართვა ისრაელში წასვლაზე და დიდი მონდომების შედეგად მიიღო კიდეც, რაც ოქროს ასობით ჩაინერა ქართველ ებრაელთა ისტორიაში... [27. 55-70].

დანიელ ხანანაშვილთან ცალკე განხილვის თემაა ქართველებისა და ქუთაისელი ებრაელების ურთიერთობა. იგი აღნიშნავს, რომ ქუთაისის ებრაელობა, პრინციპში, კარგ ურთიერთობაში იყო ქართველებთან, თუმცა არა ყოველთვის და ეხება იმ ანტიებრაულ გამოვლინებებს, რასაც ქუთაისში ჰქონდა ადგილი. კერძოდ, სარა მოდებაძის საქმეს (1878წ.), რომელმაც, მართალია, ბრალდებული ებრაელების გამართლებით დაგვირგვინდა, მაგრამ დიდი განცდები გამოიწვია საქართველოს ყველა ებრაელში უსამართლო ცილისმწამებლური ბრალდებების გამო. ასევე, ავტორი იხსენებს ლუკა კოსტავას დაღუპვის ისტორიას, რომელიც მის ებრაელებთან კამათს მოჰყვა, რამაც ქართველების დიდი აღშფოთება და ებრაელების წინააღმდეგ გამოსვლები და მათი დევნა გამოიწვია (1895წ.). იმავე წელს გამოსვლებს ადგილი ჰქონდა სახელმწიფო სათათბიროს შავრაზმელი დეპუტატების ინიციატივით, რომლებიც ანტისემიტური სულისკვეთებით გამოირჩეოდნენ და სხვა [27. 50].

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ქუთაისში საგრძნობლად გაიზარდა მოსახლეობის რიცხვი და, შესაბამისად, ებრაელებიც მომრავლდნენ. თუ 1909 წელს 4364 კაცი (სულ 40271) ფიქსირდებოდა, 1912-ში მათი რიცხვი უკვე 9559-მდე გაიზარდა (სულ 56453) [27. 29]. 1972 წლიდან კი დაიწყო ქუთაისელი ებრაელების მასიური აღია (რეპატრიაცია) ისრაელისკენ. 1970 წელს ქუთაისში ცხოვრობდა 8941 ებრაელი, 1979 წელს – 4024. 9 წლის განმავლობაში ებრაული მოსახლეობა შემცირდა 55%-ით. 1989 წელს ქუთაისში ცხოვრობდა 2400 ებრაელი, ხოლო 2000 წლისათვის მხოლოდ 600 [27.69].

ნიგნში ასევე წარმოდგენილია ქუთაისელი ებრაელების ფოტოგალერეა მათი სახელების უკვდავსაყოფად.

მეორე ქუთაისელი ავტორი, რომლის შემოქმედებასაც სტატიაში შევეხებით, მწერალი ირაკლი კოკუაშვილია, რომელიც ისრაელში აქვეყნებს რამდენიმე ნიგნს: მისი პირველი ორი კრებული – „ებრაელი ვარ, ქართულ ძუძუთი გამოკვებილი“ და „ის, რაც გულს უნდა ეთქვა“ რჩეული ლექსებისგან შედგება, რომელიც რეალურ ცხოვრებისეულ მოვლენებსა და სიტუაციებზეა აგებული და გამოხატავს მის ფიქრებსა და შეხედულებებს. 2010 წელს გამოცემული ნიგნი ავტობიოგრაფიული ხასიათისაა [9], სადაც ავტორი იხსენებს ბავშვობას, ახალგაზრდობას, მშობლებს, ოჯახის წევრებს და მშობლიურ ქუთაისს. ნიგნში ჩართულია მიძღვნები პოეტური და პროზაული სახით ოჯახის წევრებისა და ნათესავების მიმართ. ლექსები ეძღვნება აგრეთვე ქუთაისს და გამოხატულია დიდი სიყვარული ამ ქალაქის მიმართ. პოეტი მსჯელობს რა ორი სამშობლოს შესახებ, წერს:

„ისრაელიც და საქართველოც ერთად დააბიჯებს ჩემს სულში. საქართველო გამზრდელია, რომლის წიაღშიც აღვიზარდე და დავფრთიანდი, შევიცან ეს ცხოვრება თავისი ბრწყინვალეობითა და არარაობითაც, აქ ვისწავლე სიყვარული და მეგობრის გატანა, აქ ვიგეძე სათნოებაცა და სისასტიკეც, ჭირიცა და ლხინიც, მაგრამ მშობელი დედა მაინც დედაა, მას თავისი განუმეორებელი სიტბო და ღიმილი ახლავს თურმე და ეს კარგად შევიგრძნე აღთქმულ მიწაზე, მამა-პაპათა სამშობლო ისრაელში ამოსვლის შემდეგ“ [9.242].

მწერლის მომდევნო ნიგნები „მაღლი თქვენს გამჩენს“ და „ებრაელები ქუთაისში“ 2013 წელს გამოიცა. პირველი [10], როგორც ავტორი იტყვის, მისი „...სულის ღალადისია. იგი ეძღვნება თემის სულიერ მოძღვრებს, ისტორიულ და თანამედროვე გმირთა წარმომადგენლებს, ხელოვნებისა და კულტურის

მოღვაწეებს, მწერლებსა და პოეტებს, ახლო ნათესავ-მეგობრებს, საქართველოს ღირსეულ შვილებს“. აქაც ნაფიქრალს, ნახულსა და განცდილს ხშირად ლექსით გამოთქვამს.

ქუთაისის თემის ღირსეულ შვილებში, გამორჩეულ მოძღვართა შორის, რომლებიც მეოცე საუკუნეში საქართველოს ებრაელობას ნაუძღვნენ წინ, პირველ რიგში ასახელებს რაბი ისრაელ ბაბალიკაშვილს; ვრცლად წარმოადგენს მის ცხოვრებას და დეტალურად გვიამბობს მისი ოჯახის წევრების შესახებ. ავტორი თხრობისას ამონარიდებს ურთავს რაბის პირადი წერილებიდან, რათა უფრო თვალსაჩინო გახადოს მისი სულიერი სინმინდე და დამოკიდებულება ებრაელობის, ტრადიციებისა და ზოგადსაკაცობრიო საკითხების მიმართ. აი, რას ამბობს რაბი ისრაელი ებრაელ ერზე: „ებრაელი – ის ერთადერთი ერია, რომელიც იძულებულია საუკუნეების განმავლობაში უცხო ქვეყანაში იცხოვროს, მაგრამ ის ერია, რომელმაც შეძლო შეენარჩუნებინა თავი, როგორც ერს... ებრაელები მხოლოდ მტერზე გამარჯვებას არასოდეს ზეიმობენ, ისინი ზეიმობენ მხოლოდ თორისათვის ბრძოლაში გამარჯვების მოპოვებას“ [10.11]. იმავე რუბრიკაში „შეგვინარჩუნეს ადათ-წესები“ ავტორი საუბრობს სულით ძლიერ და რწმენით მსახურ ქუთაისელ თალმიდ ხანმებზე. მის მეხსიერებას ქუთაისში მოღვაწე რაბინებიდან ბევრი შემორჩა, ესენია: ხახამ ხაიმი, ხახამ იაკობი, მოშე აკატანი, ხახამ მორდეხი და სხვანი, რომელთა ხსოვნას ავტორმა მიუძღვნა მრავალი ლექსი.

რუბრიკაში „შარავანდედი მოსავს მათ სახელს“, თემის ღირსეულ შვილებს შორის, ირაკლი კოკუაშვილი ცალკე და დეტალურად წარმოადგენს დიდი საზოგადო მოღვაწე ისრაელ ბაბალიკაშვილის უმცროს ვაჟ ნისანს, რომელიც ცნობილი ებრაისტი იყო და ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მუშაობდა თბილისის გ. წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის სემიოლოგიის განყოფილებაში. წიგნის ამ ნაწილში საუ-

ბარია ნისან ბაბალიკაშვილის სამეცნიერო ინტერესებზე და მოხმობილია მასზე ცნობილი ქართველი აღმოსავლეთმცოდნეების მოსაზრებანი.

ამავე რუბრიკით გრძელდება გარდაცვლილი სახელოვანი ქართველი ებრაელების გახსენება. მათ ღვანლზე საზგასმით და ბიოგრაფიულ მონაცემებზე ხშირად ლექსების დართვით ავტორი ცდილობს ღირსეული ქართველი ებრაელების სახელების უკვდავყოფას. მათ შორის არიან: ბორის გაპონოვი, რომელმაც ივრითზე თარგმნა შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“, დიდი პოეტი და მთარგმნელი ჯემალ აჯიაშვილი; პოეტები: იაკობ ჩიკვაშვილი, აბული საპირი, ეფრემ ჩიკვაშვილი, დოდო ხუხაშვილი, მერი ელიშაკოვი და სხვანი... მომდევნო რუბრიკებში გრძელდება ინფორმაციის მოწოდება თემის იმ ღირსეული შვილების შესახებ, რომლებიც დღესაც აგრძელებენ სხვადასხვა სფეროში წარმატებულ საქმიანობას და დიდი როლს თამაშობენ ისრაელის განვითარების საქმეში.

2013 წელს გამოცემულ მეორე წიგნში „ებრაელები ქუთაისში“ [11] გადმოცემულია ქუთაისელი ებრაელების ქუთაისში დასახლების ისტორია და დემოგრაფიული ცნობები, მათი ყოფა-ცხოვრებისა და ტრადიციების შესახებ ინფორმაცია და ა.შ.

დაბოლოს, ზემოთ განხილული ავტორები საინტერესოა არიან არა მხოლოდ იმ თვალსაზრისით, რომ მათთან დღემდე შენარჩუნებულია ქართულის, როგორც მშობლიური ენის განცდა, არამედ იმითაც, რომ ზოგიერთი სამეცნიერო თუ მხატვრული ნაწარმოები შეიცავს მნიშვნელოვან ინფორმაციას ებრაელების ქუთაისში ცხოვრებისა და საქმიანობის სწორი გააზრების თვალსაზრისით და, ქუთაისელი ებრაელების შესახებ საისტორიო წყაროებში მწირი ინფორმაციის პირობებში, იძენს ქალაქის განვითარების პროცესში ებრაელების როლის დასადაგენად მტკიცებულების სტატუსს.

ლიტერატურა – REFERENCES

1. ბოდენშტედტი ფრ., ათას ერთი დღე აღმოსავლეთში, შემოკლებული თარგმანი გერმანულიდან აკ. გელოვანისა, თბილისი, 1965.
2. დიბუა დე მონპერე. მოგზაურობა კავკასიაში, ტ.1, ფრანგულიდან თარგმნა ფ. გოკიელმა, პარიზი, 1839.
3. ერისთავი ზ., ქუთაისის გარემოების აღწერა, „ცისკარი“, N6, 1960.
4. ემილ ლევიეს მოგზაურობა კავკასიაში, მოამბე, ივლისი, N7, გან.2, გვ.14-16, 1894.
5. თაქთაქიშვილ-ურუშაძე ლ., „მარჯორი უორდროპი“, „ლიტერატურა და ხელოვნება“, თბილისი, 1965.
6. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსი, ქართლის ცხოვრება, ტ.IV (ტექსტი გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა), თბილისი, 1973.
7. კაშია რ., ქართველ ებრაელთა წვლილი XVIII საუკუნის დასავლეთ საქართველოს სოციალ-ეკონომიკურ ცხოვრებაში, ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის სამეცნიერო ბიბლიოთეკა, წელიწდეული, VI, ქუთაისი, 2014.
8. კეზევაძე მ., ქუთაისში ებრაელთა დასახლების მთავარი ქუჩები მე-19 საუკუნეში, ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის სამეცნიერო ბიბლიოთეკა, წელიწდეული, VI, ქუთაისი, 2014.
9. კოკუაშვილი ირ., ჩემი ცხოვრების გზა, რაც გამახსენდა (მოკლე ბიოგრაფიული ნარკვევი), ისრაელი, თელ ავივი, 2010.
10. კოკუაშვილი ირ., მადლი თქვენს გამჩენს...(თალმიდხანმებს, საზოგადო მოღვაწეებსა და პიროვნებებს), ისრაელი, აშდოდი, 2013.
11. კოკუაშვილი ირ., ებრაელები ქუთაისში, ისრაელი, აშდოდი, 2013.

12. ლანჩავა ო., ქუთაისის ძველი ისტორიისათვის, „მეცნიერება“, თბილისი, 1975.
13. ნიკოლეიშვილი ა., ნიკოლეიშვილი ო., ევროპელი ავტორები ქუთაისის შესახებ, განთიადი, 1-2, 2022.
14. პაპისმედოვი ი., საქართველოს ებრაელთა აღებ-მიცემობის ისტორიიდან, საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული სახელმწიფო მუზეუმის შრომები, ტ.1, ტ.3, თბილისი, 1940, 1945.
15. ჟან შარდენი, მოგზაურობა საქართველოში, თარგმნილი ფრანგულიდან ვასილ ბარნოვის მიერ, თბილისი, 1975.
16. როდოსელი ა., არგონავტიკა, აკ.ურუშაძის რედაქციით, თბილისი, 1948.
17. საქართველოს ძველი ქალაქები: ქუთაისი, თბილისი, 2006.
18. ფრანსუა გამბა, მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, ტ.1, „განათლება“, თბილისი, 1987.
19. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, I, სახელგამი, თბილისი, 1955.
20. ჩაკვეტაძე ვლ., ქუთაისის ისტორიიდან, მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1960.
21. ჩხეტია შ., რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში (1801-1840 წწ.), ენიშკის „მომამბე“, XVIII, 1940.
22. ცხვედიანი ნ., შალომ, ჩემო ქუთაისო, კულტურა პლუს, 1(3), 2016.
23. ცინცაძე ვ., ბაგრატის ტაძარი, თბილისი, 1964.
24. ძველი და ახალი ქუთაისი, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1973.
25. ნინუაშვილი შ., დანიელ-ხახანაშვილი – საქართველოს ებრაელთა მემკვიდრე, ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის სამეცნიერო ბიბლიოთეკა, წელიწდეული, VI, ქუთაისი, 2014.

26. ქიჭინაძე ზ., ქართველი ებრაელები საქართველოში, თფილისი, 1904.
27. ხანანაშვილი დ., ლოცვის კარები, ქუთაისის ებრაელობა, კრებული, თელ-ავივი, 2009.
28. ჯავახაძე ზ., ქუთაისო, ჩემო დედავ, ქუთაისი, 2012.
29. ჯავახიშვილი ივ., ქალაქები, საქალაქო წესწყობილება და ცხოვრების ვითარება საქართველოში XVII-XVIII სს., ჟურნალი „პრომეთე“, №1, 1918.
30. Рассказы о Кутаиси, Календарь Кавказа, Типография Канцелярии Наместника Кавказа, Тифлис, 1853.

LALI GULEDANI

KUTAISI SEEN THROUGH THE EYES OF THE GEORGIAN JEWS¹

Summary

Historical tradition speaks of the first Jews coming to Mtskheta, the ancient capital of Kartli, the East Georgian Kingdom, as early as the end of the 8th century BC. However, later, as a result of external and internal migration waves the Jewry spread all over Georgia. In Western Georgia, their spiritual and cultural center was Kutaisi, one of the most important cities in Georgia with its interesting history from the capital of Aia-Colchis Kingdom to the reign of Bagrat III and David IV Aghmashenebeli and thereafter ...

¹ This paper was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation (SRNSF). Grant number: FR-21 19474 “Georgia Seen Through the Eyes of the Jews: Archiving and Literary-Linguistic Analysis of Georgian Printed Products Issued in Israel”).

The purpose of the present paper is to clarify the role of Georgian Jewry in the development of Kutaisi and demonstrate the ways in which Kutaisi and the Jewish community of Kutaisi are described in historical sources and in the works of contemporary Georgian Jews.

Obviously, the strategic location of Kutaisi and the growth of trade accelerated the urbanization of Kutaisi and eventually contributed to the formation of Jewish community that was actively involved in the development of the city. However, up until the 17th century there are only the barest hints of information of Georgian Jews and, consequently, very little is known about the Kutaisi Jewry and their contribution to the economic life of the city throughout the period. From the 17th century the picture becomes clearer thanks to the information scattered in historical sources and official documents. In particular, Vakhushti Bagrationi is the first historian and geographer to have mentioned Kutaisi Jews. It was supplemented by numerous documents referring to them as serfs owned by their feudal lords. Based on the sources, it can be assumed that at that time the Jewish population of Kutaisi was quite small but it gradually increased due to the internal migration. Starting from the 18th century, many Jews of Akhaltsikhe, Oni, Lailashi, Kartli and other regions moved to Kutaisi.

Given the lack of historical information, the accounts/descriptions of Kutaisi Jews contained in travelogues could prove highly valuable but the analysis shows that they are less reliable sources because they provide inaccurate demographic data. Therefore, the significance of the study of Georgian printed sources (scholarly works, periodicals, fiction and non-fiction writings etc.) issued in Israel can hardly be overestimated.

The paper discusses the works of two Kutaisi writers, Daniel Khakhanashvili and Irakli Kokuashvili from this point of view. The contribution of Daniel Khakhanashvili, an outstanding scholar/historian, who worked fruitfully on the lifestyle, customs and traditions of the Jewish

community in Georgia as well as on the history of Kutaisi and Georgian Jewry over decades, is invaluable in this regard. His rich heritage includes unique material for the book „The Gates of Prayer: The Jewry of Kutaisi“ published in Tel Aviv in 2009. The book provides a coherent and in-depth account of the life of Kutaisi Jewry. This book can well serve as the primary and reliable source for the study of various aspects of social and cultural life of the Jewish community in Kutaisi including demographic data, the origins of Kutaisi Jewry, trade, involvement in politics, their religion, Kutaisi synagogues etc.

Irakli Kokuashvili is an author of many books. He has published several books in Israel. Some of them are anthologies of selected poems, while others are based on real events and situations and contain the author's memories of childhood and youth, his parents, family members and his hometown of Kutaisi. The book also includes dedications to family members and relatives in poetic as well as prosaic form. The poems devoted to Kutaisi show much affection for the city. His latest books are concerned with the spiritual leaders of the Jewish community, outstanding historical and contemporary figures, artists, writers, friends and acquaintances. The book „Jews in Kutaisi“ narrates the history of Kutaisi Jewry and provides demographic data as well as comprehensive information on their lifestyle and traditions.

Both authors have preserved a sense of Georgian as their native language and, most importantly, some of their writings contain significant accounts of the life and occupation of the Kutaisi Jewry. Given the insufficient information provided by historical sources and travelogues, these writings are particularly valuable for the study of the role of the Jewry in the urban development of Kutaisi.